

HAVAS LÁSZLÓ

**A SZENT ISTVÁN-I INTELMEK SZÖVEGHAGYOMÁNYA ÉS
II. RÁKÓCZI FERENC *TRACTATUS DE POTESTATE* C. FEJEDELEMTÜKRE**

Közismert, hogy II. Rákóczi Ferenc az 1720-as évek első felében elkészítette politikai és erkölcsi végrendeletét, amelyet egy latin és egy francia nyelvű munkájában fogalmazott meg. Európa és a magyar nemesség számára az eszményi királyi hatalomról alkotott képét latin nyelven foglalta össze *Tractatus de potestate* címmel, amely ennek megfelelően íródott, a kor uralkodóihoz címezve, latin nyelven, mivel a magyar arisztokrácia számára ez volt a politikai élet első számú nyelve, amely azonban Európa nyugati felében is egyben a diplomáciai érintkezés minden kiemelkedő vezetője által használt nyelv volt. Az a francia szöveg viszont, amely a fejedelem gondolatait fogalmazta meg a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről (*Réflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un chrétien*), azért született meg francia nyelven, mert ebben a munkájában Rákóczi gyermekeinek mondja el tanácsait a politikai magatartásról. S itt olyan gyermekekről van szó, akik a fejedelem megítélése szerint, neveltetésüknél fogva, kevésbé vannak a latin nyelv birtokában, mint a magyar urak, ugyanakkor ismerik a kor elitjének első számú diplomáciai nyelvét, a franciát. Később a *Tractatus de potestate*-nek is elkészült egy francia változata, s ez került azután publikálásra az 1751-es hágai kiadásban (*Testament politique et moral du prince Rakoczi*), amely megjelenési hely valójában némiképpen félrevezető, mert igazában a kiadás Párizshoz kapcsolódik. Mindezek alapján készült el azután az Akadémiai Kiadónál 1984-ben megjelent magyarországi kritikai kiadás az Archivum Rákócziánumban, éspedig ezzel a címmel: *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*, illetve *Testament politique et moral du Prince François II. Rákóczi*, Köpeczi Béla főszerkesztésével, Borzsák István, illetve Kovács Ilona szöveggondozásában, valamint Szávai Nándor és Kovács Ilona fordításában.¹

A figyelmes és körültekintő munkával összeállított kötetben a *Tractatus* szövegét Borzsák István gondozta (99 skk.), s ő még egy igen elmélyült kísérő tanulmányt is írt róla *A Tractatus latinsága* címmel (278 skk., ill. 512 skk.). Magát a művet Szávai Nándor fordította le, természetesen a hágai kiadás francia fordításának felhasználásával (403 skk.). A szóban forgó kritikai *editió*-ban közreadott latin szöveg szigorú szövegkritikával lett megállapítva, gondos nyelvi vizsgálatokra és mesteri módon elvégzett javításokra

¹ II. RÁKÓCZI Ferenc *Politikai és erkölcsi végrendelete*, Bp., 1984 (Archivum Rákócziánumban, III/2).

alapozva a megjelentetett textust. Mindazonáltal a tanulmányozás és a további vizsgálatok során akad egy olyan pont, ahol a mai történész illetve a szövegkritika újabb megfogalmazott alapelveit alkalmazni kívánó szakember némi nehézségbe ütközik.

Már Köpeczi Béla megállapította,² hogy Rákóczi itt megfogalmazott politikai elképzeléseivel részben azzal szemben foglal állást, hogy az 1715-ös országgyűlés 49. cikke kimondta: mivel Rákóczi és más vezetők nem kértek kegyelmet a szatmári szerződés értelmében, ezért végül is mind az égi, mind a földi bíró előtt vállalniuk kell nekik a felelősséget. Rákóczi voltaképpen ezzel a törvényes elmarasztalással kívánt vitába szállni, amennyiben úgy foglalt állást, hogy az eszményi uralkodónak a nemesi nemzet jóváhagyása alapján a közjó érdekében igenis joga van szembeszállni azzal az uralkodói hatalommal, amely szem elől téveszti a törvényességet és a haza javát, miközben az így fellépő érdekvédő mintegy közvetlenül a „nép”-től kapja meg a maga fejedelmi felhatalmazását. Rákóczi ezt, mint már sokan megállapították, elsősorban a Bibliára és bizonyos janzenista eszmékre hivatkozva fogalmazza meg,³ de voltaképpen magyar viszonylatban elsősorban két dokumentumra tudja alapozni: egyfelől a II. András-féle *Aranybullára*, másfelől pedig a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmekre*. Nem véletlen tehát, sőt inkább nagyon is nagy jelentőségű, hogy Rákóczi *Tractatus*-ában éppen ezt a két dokumentumot idézi, illetve közli, az *Intelmeket* egyenesen külön függeléként csatolva az értekezéséhez.

A *Tractatus de potestate* latin szövegét a szövegkiadó Borzsák István a mű ama egyetlen latin kéziratára alapozza, amely jelenleg a franciaországi Troyes városi könyvtárában található (Bibliothèque Municipale, ms. 2146).⁴ Ezt korrigálja alkalomadtán nagyon helyesen hol az ugyanezen kéziratban található francia nyelvű változat, hol pedig a hágai kiadás nyomán. A magunk részéről azt tartottuk volna magától értetődőnek, ha a munka függelékeként közölt *Intelmek* is ugyanilyen módon került volna reprodukálásra, hiszen Rákóczinak műve elkészültekor ezt a szövegváltozatot kellett alapul vennie. Magától értetődően erre a variánsra kellett alapoznia a maga politikai elképzeléseit is. Éppen ezért meglepő, hogy a szöveggondozó Borzsák István e függelék közreadása alkalmával nem a troyes-i kéziratban található latin szöveget reprodukálta, hanem azt a szövegkiadást, amelyet Balogh József 1938-ban állapított meg és tett közzé a Szentpétery Imre által szerkesztett *Scriptores rerum Hungaricarum* 2. kötetében (611–627). Igaz, a szöveg gondozója ehhez még hozzátette, hogy a latin kézirat szövege a *Libellus Sancti Stephani Regis De Institutiones Morum ad Emericum Ducem – Szent István király intelmei Szent Imre herceghez* című kiadványban már közzé lett téve (Gyoma, 1930), ami azt

² *Uo.*, 498–499, 39. jegyzet.

³ Máig alapvető: ZOLNAI Béla, *A janzenista Rákóczi*, Szeged, 1927. Ugyanez a szerző behatóan vizsgálta a fejedelem könyvtárát és műveltségét: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*, Magyar Bibliofil Szemle, 1925/1926 (ebből különnyomat is készült). A janzenizmus újabb irodalmából lásd W. DOYL, *Jansenism: Catholic Resistance to Authority from the Reformation to the French Revolution*, Basingstoke, 2000; M.-J. MICHEL, *Jansénisme et Paris (1640–1730)*, Paris, 2000; vö. J.-B. BOSSUET, *Politics Drawn from the Very Words of Holy Scripture*, Cambridge, 1999; J. MEYER, *Bossuet*, Paris, 1993; lásd még O. CHADWICK, *From Bossuet to Newman*, Cambridge, 1987².

⁴ II. RÁKÓCZI F. *Politikai...*, 99 skk.

sugallja, hogy ez utóbbi kiadványban voltaképpen a Rákóczi-féle szöveg található meg. Ez azonban egyáltalán nem biztos. Az 1930-ban valójában Fitz József által közölt *Intelmek*-szöveg ugyanis nem feltétlenül azonos a Rákóczi-mű kéziratában található *Libellus*-szöveggel. Az sem bizonyítható, hogy a Borzsák által hivatkozott A. Sprangár-féle (*sic* Borzsák I.-nál) fordítás éppen a Rákóczi-féle latin *Intelmek*-szövegnek a fordítását adná, miként az ugyancsak következnek a szöveggondozó utalásából. A valójában Spangár (*sic* helyesen – H. L.) András által elkészített magyar fordítás ugyanis Pethő Gergely krónikájának függelékeként készült el, és került kiadásra 1734-ben, amikor Spangár aligha ismerhette Rákóczi kéziratosszövegváltozatát a Szent István-i *Intelmek*ről. Így a Spangár-féle fordítás és a Rákóczi-féle latin variáns egyezései nem közvetlen összefüggésen kell hogy alapuljanak, hanem azzal magyarázhatók, hogy mind a kettő egy és ugyanazon textusra, vagyis közös szövegelőzményre vezethető vissza.

Még kevésbé felelhet meg a Balogh József által megállapított szöveg a Rákóczinál található textusnak. Balogh József a maga szövegkiadását, akárcsak nem egészen negyven évvel korábban Závodszy Levente, arra a Thuróczy-kódexre alapozta, amely ugyan a 16. század közepéről való, de amelyet voltaképpen csak a 19. század végén kezdtek a filológusok tanulmányozni. A korábbi szövegkiadások ezt a hagyományt egyáltalán nem vették figyelembe, így magától értetődő, hogy Rákóczi is egy ettől teljesen eltérő hagyományt kell hogy kövessen. Vagyis azt kell mondanunk, hogy II. Rákóczi Ferenc semmiképpen sem vehette alapul az *Intelmek*nek azt a latin szövegét, amelyet a Thuróczy-kódex tartalmaz, s ezért a Balogh József-féle szöveg reprodukciót még akkor is problematikusnak tekinthetjük Rákóczi politikaelméleti munkája függelékében, ha egyébként Balogh József textusa valóban a leginkább hitelesen közelítené is meg az eredeti Szent István-i művet, illetve annak szövegét.⁵ A magyar fejedelem ugyanis nyilvánvalóan nem ismerte ezt a szövegváltozatot, s ezért a maga meggyőződése megfogalmazásához egy másik textust kellett alapul vennie.

Mindennek alapján szerintem a hitelesség elve azt követeli meg, hogy egyfelől a troyes-i latin kézirat alapján, valamint az ennek segítségével készült francia szöveg alapján reprodukáljuk a Rákóczi által ismert *Intelmek*-szöveget, másfelől pedig meghatározuk, hogy a fejedelem honnan is vette a maga textusát. Ami a latin szöveget illeti, ezt a kézirat alapján készült mikrofilm segítségével állapítjuk majd meg, s közöljük dolgozatunk végén. Előbb azonban azt próbáljuk meg tisztázni, hogy honnan is származhatik a Rákóczi által alapul vett szöveg.

Ez utóbbi megválaszolása részben akár megoldottnak is tekinthető, mert Köpeczi Béla már megállapította, hogy a fejedelem a Szent István-i *Intelmek* szövegét a *Corpus Jurishoz* csatolva találta, s innen vehette át esetleg az 1696-os Szentiványi Márton-féle kiadásból. Köpeczi Béla ehhez még hozzáteszi azt is, hogy az *Intelmek* önállóan 1584-

⁵ Valójában Balogh J. szövegkiadásában több hiba is van, több, mint a korábbi, ugyancsak a Thuróczy-kódexre alapozott Závodszy-féle textusban. Valamilyen véletlen folytán a Borzsák által reprodukált szöveg megismétli a Balogh által elkövetett hibákat: pl. a IV. caputban tévesen *dixeris* áll az adott szövegösszefüggésben helyes *diceris* helyett, ill. *nominem* szerepel a helyes *neminem* helyett (*i. m.*, 309). Mindazonáltal Kurcz Ágnes (*i. m.*, 545) pontos fordítást ad.

ben jelent meg Nagyszombatban, s ezután 1628 óta alakult ki az a szokás, hogy a *Corpus Iurishoz* csatolva jelentették meg.⁶ Ez a tájékoztatás azonban hagy maga után némi kívánni valót, s ezt szeretnők a továbbiakban megvilágítani, néhány pontosabb tájékoztatással is szolgálva a további kutatásnak. Az *Intelmek* igazi *editio princeps*e valójában 1581-ből való, amikor Zsámboky János Frankfurtban közzétette A. Bonfini *Decadesét*, s ehhez csatolta az első magyar királynak tulajdonított *Intelmeket*. Ez a szövegekölzés főként azt az Ilosvai-kódexet vette alapul, amelyet Mossóczy Zakariás egyfelől néhány évvel korábban már Zsámboky rendelkezésére bocsátott, másfelől pedig amelynek alapján 1584-ben Nagyszombatban közzétette a régi magyar törvények gyűjteményét s benne a Szent Istvánnak tulajdonított tanácsokat (*Decreta...*, Nagyszombat, 1584). Mindez arra utal, hogy az *Intelmek* első szövegekölzése valójában 1581-ben történt meg⁷ (ahogy egyébként más helyen ez áll az Archivum Rákócziánium jelzett kötetében is: 537/473, 36). Ez a szöveg-megállapítás volt később az alapja mind az 1584-es kiadványnak (amely utóbbi szintén nem különálló közlése volt a Szent István-i királytükörnek, hiszen a *Decretához* kapcsolódott), mind a további kiadásoknak, ahol az *Intelmek* szintén nem önállóan szerepel, hanem más írásokhoz csatlakozik. Az *Intelmek* 1606-ban újból Bonfini munkájának függelékeként jelent meg, majd pedig 1628-tól a régi magyar törvények tárához kapcsolódóan. Mai ismereteink szerint tehát úgy tűnik, hogy ezek a kiadványok voltak azok, amelyek a későbbi *C. I. H.* (*Corpus Iuris Hungarici*) kiadásában az ott közölt *Libellus*-szövegekölzések alapjául szolgáltak, annak ellenére, hogy kisebb-nagyobb különbségek előfordultak az egyes szövegkiadások között. Akárhogy van is azonban, a kisebb eltérések ellenére a *Corpus Iuris*-kiadásokban közölt *Intelmekben* így alakult ki a Szent Istvánnak tulajdonított mű egy olyan általánosan elterjedt szövege, amelyet mi ma a szövegkritikai gyakorlatnak megfelelően ún. *editio vulgatának*, illetve *textus vulgatusnak* tekinthetünk. A Spangár-féle 1734-es fordítás valójában ezen a *vulgatán* alapul. De magától értetődően ugyanezre a *vulgatára* megy vissza Rákóczi Ferenc *Intelmek*-szövege is, úgyhogy elmondhatjuk: a Spangár-féle fordítás sokkal hívebben megfelel a Rákóczi által ismert Szent István-féle királytükörnek, mint az a Kurcz Ágnes-féle fordítás, amelyet az 1984-es magyar kritikai kiadás közöl. Kurcz Ágnes tolmácsolása ugyanis egyértelműen a Balogh József-féle *editiún* alapul. Ez viszont az *editio vulgatával* ellentétben, amely főként az Ilosvai-kódex szövegét követi, túlnyomórészt a Thuróczy-kódex variánsait részesíti előnyben. Ilyen módon tehát az Archivum Rákócziánumban jelenleg egy olyan *Admonitio*-szöveg található egy olyan magyar nyelvű fordítással együtt, amelyet II. Rákóczi Ferenc nem hogy nem ismerhetett, de amely akár félrevezető is lehet a fejedelem által mérvadónak tartott és a magyar államiság szempontjából szerinte alapvető Szent István-i szellemi örökség tisztázása tekintetében.

Hogy az 1984-es kritikai kiadás *Intelmek*-szövege mennyire nem azonos a Rákóczi által használt szövegváltozattal, arra éppen maga Borzsák István szolgált egy nagyon jó és látványos példát. Mint írja: a Szent István-i munka 4. caputjában Rákóczinál *angulati*

⁶ *I. m.*, 498, 38. jegyzet.

⁷ Lásd ezzel kapcsolatban kritikai kiadásom (ennek adatai lejjebb) bevezetőjét: LXVIII skk.

szerepel, amely a kiadó szerint nyelvileg tarthatatlan, s ezért helyettesítette ezt a változatot a Balogh József-féle *editio* az írástechnikailag valóban jól elképzelhető és kifogástalannak látszó *cingulati* formával. Borzsák István érvelése eddig teljesen meggyőző is, mert az *angulatus* melléknév nem ismert más forrásokból, miközben a *cingulatus* nagyon logikusnak látszik, noha a klasszikus latin ezt a szót sem ismerte (nem található például a ma közkezen forgó Gaffiot-szótár legújabb kiadásában sem). Szövegkritikai szempontból tehát a Balogh–Borzsák-féle szövegjavítás mindenképpen indokoltnak látszik. Ugyanakkor az is tény, hogy a Zsámboky-féle, illetve a *C. I. H.*-ben található szövegközlések az *angulati* alakot hozzák, akárcsak Rákóczi kézírata, aki az *Intelme*k francia fordításában ugyancsak ezt a variánst értelmezi ekképpen: „buttant en angle”. Ezt a megfelelést Borzsák István helyesen magyarázza úgy, hogy ez kb. ezt jelenti: „mintegy sarokkőben (vagy sarokkővel) megalapozva”, vagyis: „szilárdan”.

Mindazonáltal ez a fentebbiekben jelzett állásfoglalás a maga egészében némiképpen mégis problematikus. Nemcsak azért, mert a kiadó által helyesnek vélt *cingulati* alak nem az Illésházy-kódexben található, miként Borzsák I. írja (514), hiszen időben először valójában a Thuróczy-kódexben fordul elő, hanem elsősorban azért, mert Rákóczi igazából a vezető főurak és előkelőségek által támogatott hatalmat tekinti a valódi és helyes királyság sarokkővének, szemben az István által is elmarasztalt gyűlölt zsarnoki hatalommal szemben. Rákóczi államelméleti elképzelésébe ilyen módon feltétlenül az *angulati* épült be a maga sajátos egykorú értelmezésében, még akkor is, ha az eredeti szöveg hiteles szava valóban a *cingulati* alak. Erről azonban a „végrendelkező” fejedelemelek aligha volt tudomása.

Mindezek alapján úgy vélem, hogy Rákóczi politikai koncepciójába a *Libellus*nak az a szövegváltozata épült be, amely az *angulati* formát használta, s amelyet a *C. I. H.* szövegkiadásai is alkalmaztak. Vagyis megítélésem szerint a magyar fejedelem politikai meggyőződése rekonstruálása szempontjából is megkérdőjelezhető az *Intelme*k Balogh József által közzétett kritikai kiadásának a követése. Ennek igazolására hadd hivatkozzam a kulcsfontosságú 4. fejezet egy másik lényeges helyére. Itt az *Intelme*k a Balogh-féle szöveg-megállapítás szerint (ugyancsak a Thuróczy-kódex nyomán) azt állítja, hogy a *principes* és a *milites augmentatores marciarum*, vagyis a Kurcz Ágnes-féle fordítás alapján „a határok gyarapítói”. Ennek alapján az első magyar király, akárcsak az ő nyomán II. Rákóczi Ferenc, az ország terjeszkedő és agresszív politikája mellett foglalna állást. Az Ilosvai-kódexet követő *C. I. H.*-szöveg viszont ezen a ponton az előbbi szöveghez helyett *augmentatores monarchiarum*ot ír, ami a királyságok, vagy talán még inkább a fejedelmi udvarok gyarapítását jelenti, azt, amiről a *Libellus* valóban beszél is, hogy tudniillik az uralkodók egyik legfontosabb feladata az udvarok kulturális fölemelése a művelt személyiségek segítségével. Aligha lehet véletlen, hogy a 6. fejezetben is mind az Ilosvai-kódex és rokonai, mind pedig a *C. I. H.* *regiam* formát használ, szemben a Balogh–Borzsák-kiadás *regnájával*. Így az utóbbi változat azt mondja, hogy a külföldiek ékesítik az országokat, miközben Rákóczi latin szövege és annak francia fordítása szerint is itt valójában „orner la Cour Royale”-ról van szó. Aligha tekinthetjük ezek után közömbösnek azokat a további eltéréseket, amelyek az Ilosvai-kódexre alapozott *C. I.*

H.-féle és a II. Rákóczi Ferentől ismert szövegváltozat, valamint a Thuróczy- és a Debreceni-kódexek által tartalmazott szöveg és a Balogh–Borzsák-féle textus között észlelhetők. A *Libellus* bevezetőjében az I-szövegváltozat nagyobb nyomatékot ad a *Deus*nak és a *ratio intelligentiae*-nek a királyi hatalommal szemben, mint ahogy ezt a Thuróczy- és a Debreceni-kéziratok megfogalmazása teszi. Teljesen egyértelmű, hogy Rákóczi politikai felfogása az előbbi koncepcióhoz áll közelebb, ahogy valószínűleg Szent István korának is ez a nézet felelhet meg inkább. Az sem lehet véletlen, hogy a *C. I. H.*-hagyomány külön hangoztatja a *leges* és a *iuris dictio* fontosságát, miként Rákóczi is teszi, szemben a Balogh által megállapított szöveggel, amely viszont a Thuróczy-kódexre megy vissza. Itt is aligha látszik kérdésesnek, hogy a Rákóczi által követett szöveg jobban megfelel a Szent István-i *Intelmek* eredeti platonikus jellegének, valamint a magyar királyság törvényes és joggyakorlatának, mint az a másik változat, amely szinte már a Habsburgok hatalmi törekvéseit látszik elősegíteni. Ez a megállapítás pedig esetleg arra figyelmeztethet, hogy a Thuróczy-kódexben közölt szövegváltozat esetleg egy Habsburg-barát felfogás szövegmódosításának a következménye.

Mindezt további szövegpéldákkal is alátámaszthatnánk. Azonban talán az eddigi tények is megerősítik annak az álláspontunknak a helyességét, hogy Rákóczi politikai elképzeléseinek és mintegy „uralkodói” végrendeletének pontos rekonstruálásához helyesebb visszatérnünk a Szent István-i *Intelmek* ama szövegváltozatához, amelyet a fejedelem ismert, s amelyet munkájának kéziratában fogalmazványához illusztrációként csatolt. Ez a megoldás annál is célirányosabb, mert lényegében ez a szövegváltozat szolgált a Szent István-i *Intelmek* 18. század eleji francia fordítása alapjául is, melyet az 1984-es kritikai kiadás immár eredeti formájában tesz közzé – nagyon helyesen.⁸

Függelék

Alábbiakban a troyes-i Bibliothèque Municipale ms. 2146-os jelzetű kéziratának (rövidítve: *R = codex Rakocianus*) szövegét közöljük. Az apparátus ezt a szövegváltozatot veti egybe a *C. I. H.* 1696-ban Nagyszombatban közölt *Libellus*-szövegével (rövidítve: 1696). Az előbbiről készült mikrofilm az MTA Könyvtárában található, s ennek kinagyított másolatát Sarbak Gábor szíves közreműködésével sikerült megszerezniem. A Szentiványi Márton által közzétett szöveg digitális másolatát Szabadi István biztosította számomra. Az egybevetés egyértelműen azt bizonyítja, hogy az *R* kétségkívül a *C. I. H. Libellus*-szöveghagyományát veszi alapul, vagyis az ún. *vulgatát* követi. Ettől eltérés csak néhány helyesírási vonatkozásban ill. szórendi tévesztésben van. Egyetlen hely van, a 8. caput egy részlete, amely alapján esetleg mégis arra gondolhatunk, hogy egy kézirat is talán mintául szolgált a fejedelemnek, éspedig olyan, amely a híres szövegrész: „Quis

⁸ A Rákóczival kapcsolatos újabb kutatásokról és eredményekről tömör, de jó tájékoztató található az alábbi munkában: R. VÁRKONYI Ágnes, *II. Rákóczi Ferenc (1676–1735)*, Vaja, 2003, amely írás 3. átdolgozott és bővített kiadásban a Rákóczi-szabadságharc kitörésének háromszázadik évfordulójára jelent meg, lásd főleg 106 sk.

graecus regeret latinus graecis moribus, aut quis latinus regeret graecos latinis moribus? Nullus.” – csonkán közli, úgy, ahogy az a *b*-hagyomány több kéziratában szerepel. Mindehhez lásd szövegkiadásomat, s az ott található anyagot: Sancti STEPHANI regis primi Hungariae *Libellus de institutione morum*, Debrecini, 2004.

Sancti Stephani Primi Regis
Hungariae] Decretorum
Liber Primus
Ad Sanctum Emericum Ducem
Praefatio] in qua Rex hortatur Ducem ad capessenda
Paterna monita] et Praecepta.

In Nomine Sanctae Trinitatis] et individuae Unitatis];

Cum] cuncta DEI nutu condita, suaque evidentissima] praeordinatione disposita, tam in amplitudine [32b] coeli, quàm in istis amplissimis terrarum climatibus ratione intelligentiae funditus] sentiam vigere atque subsistere; cumque affatim universa hujus vitae utilitati dignitatieque gratiâ] DEI concessa, scilicet Regna, Consulatus, Ducatus, Comitatus, Pontificatus caeterasque dignitates partim Divinis praeceptis, atque institutis partim Legalibus], partim Juridicis], partim Civilibus, ac Nobiliorum aetateque provectorum consiliis, suasionibus regi, defendi, dividi, coadunari] videam; et cùm omnes ordines ubique terrarum, cuiuscumque sint dignitatis, non solùm satellitibus, amicis, servis praecipere, consulere, suadere sed etiam filiis pro certò sciam; Tunc me non piget, Fili] amabilissime, hâc vitâ comite, tibi documenta praecepta] consilia et suasiones proponere], quibus vitae tuae] mores, tibi subjectorum exornes, quando, summâ concedente Potentiâ, post me Regnabis]. Te autem studiosè] adhibitâ audientiâ, patris praecepta, juxta Divinae] sapientiae suasum condecet observâre], dicentis per os Salomonis, Audi, fili mi,] Patris tui disciplinam, et ne dimittas legem Matris] tuae: ut addatur gratia capiti tuo et multiplicentur tibi anni vitae tuae;] Ex hac ergo sententia animadvertere poteris si ea, quae Paternâ] pietate tibi praecipio, contempseris (quod absit,]) quòd ampliùs amicus DEI et hominum non eris. Audi verò inobedientiam Praevaricatorum] praecepti, casum et praecipitium. Adam quidem, quem Dominus Conditor, totiusque Creaturae] Plasmator, ad suam formavit similitudinem, eumque universalis fecit haeredem dignitatis;] vinculum fregit praeceptorum; statimque dignitatum sublimitatem] ac mansionem Paradisi amisit]. Antiquus quoque Populus à DEO electus,] et dilectus, quia ligamina mandatorum digitis DEI] condita, disjecit, idcirco] diversis interiit modis, partem quidem terra deglutivit, partem quoque (quoque *s.l. add. R*) exterminator mortificavit, et pars invicem se interfecit. Filius quoque Salomonis, abjiciens pacifica verba Patris, ac superbiâ elatus, minatus est Populo] percussiones frameae pro mastigiis Patris, idcirco] multa mala passus est in Regno, ad ultimum dejectus est. Hoc tibi ne accadat Fili mi, obédi]: puer es, deliciarum vernula, pulvinaris accola, fotus, educatusque in deliciis cunctis, expeditionum, laboris, atque diversarum Gentium] incursionis experts,

in quibus ego jam fere totam meam contrivi aetatem, jam tempus adest, in quo tibi non semper pulvinarium mollities, quae te hebetem, et delicatum reddant, adhibendae sunt, quod est dissipatio Virtutum, et vitiorum fomentum, atque contemptio mandatorum, sed interdum asperitas tribuenda est, quae tuam intelligentiam ad ea, quae praecipio, reddant attentam. His itaque praefatis, redeamus ad propositum.

CAPUT I.

De observanda Catholica Fide.]

Quoniam ad Regalis Dignitatis ordinem non oportet nisi Fideles et Catholicâ Fide imbutos accedere, idcirco Sanctae Fidei in nostris mandatis primum damus locum. Imprimis praecipio, consulo, suadeo, Fili Charissime, si Regalem honestare cupis coronam: ut fidem Catholicam et Apostolicam, tali diligentia et custodia conserves, ut omnibus tibi à DEO subjectis exemplum praebeas, cunctique Ecclesiastici viri, merito te verum Christianae Professionis nomen virum, sine qua pro certo scias, Christianus non diceris, vel Ecclesiae Filius. Qui enim falsè credunt, vel fidem in bonis non implent, et ornant operibus, (quia fides sine opere moritur, nec hic honestè regnant, nec in aeterno Regno vel corona participant. Si verò scutum retines Fidei, habes etiam galeas salutis. His quidem armamentis, contra invisibiles et visibiles legitimè dimicare poteris inimicos. Nam ait Apostolus; non coronabitur, nisi qui legitimè certaverit. Fides ergo, de qua loquor, haec est: ut Patrem DEUM omnipotentem factorem totius Creaturae, et unigenitum ejus Filium Dominum Nostrum JESUM de MARIA Virgine, Angelo nunciante (in an- s.l. corr. R), natum, et pro totius mundi salute in patibulo crucis passum; et Spiritum Sanctum, qui per Prophetas et Apostolos et Evangelistas locutus est: unam Deitatem perfectam, indissolubilem incontaminatam esse firmiter credas, et sine omni ambiguitate teneas. Haec est Fides Catholica, quam (sicut Athanasius dicit.) nisi quis fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit. Si aliquando infra tuam inveniantur Potentiam (quod absit) qui hanc collationem Sanctae Trinitatis dividere, vel minuere, sive augere conabuntur, hos ipsos esse scias haeresiarum Servos, et non Sanctae Ecclesiae Filios. Tales verò nec nutrias, nec defendas, nè tu etiam videaris amicus et fautor. Hujusmodi enim viri, Sanctae Fidei Filios omninò reddunt morbosos, et istam novellam Sanctae Ecclesiae plèbem, miserabiliter destruunt, ac etiam dissipabunt. Hoc ne fiat, principaliter cura.

CAPUT II.

De Ecclesia et continendo Ecclesiae (in Ecclesiastico corr. R²) Statu

In Regali quidem Palatio, post Fidem, secundum Ecclesia tenet locum, à Capite Nostro scilicet Christo priùs seminata, dein (de s.l. add. R) per ejus membra utique Apostolos Sanctosque Patres transplantata, et firmiter aedificata, atque per totum orbem diffusa, (! sic R) et (in E corr. R) quamvis novam semper pariat prolem, in certis tamen locis, quasi antiqua habetur. Haec autem Fili Charissime in Nostra Monarchia

adhuc quasi Juvenis] et novella praedicatur.] atque idcirco] cautiorebus evidentioribus-
que eget custodibus, ne bonum] quod divina clementia per suam immensam misericor-
diam] nobis concessit, immeritis, per tuam desidiam et pigritiam atque negligentiam
destruatur, et annihiletur. Nam qui minuit aut foedat Sanctae Ecclesiae dignitatem, ille
Christi corpus mutilare nititur. Ipse enim Dominus dixit Petro, quem custodem Magi-
strumque] eidem posuit Sanctae Ecclesiae: Tu es Petrus, et super hanc Petram] aedifica-
bo Ecclesiam meam. Seipsum] quidem nominabat Petram, verum non ligneam vel
lapideam super se aedificatam Ecclesiam dixit, sed Populum acquisitionis, Gentem]
electam Divinam], gregem fide doctum, Baptismate lotum, chrismate] unctum, Sanctam
super se aedificatam Ecclesiam dixit, et appellat. Si quis infelix hujus Sanctae Ecclesiae
membra] vel parvulos scandalizat, iuxta Evangelii praeceptum, dignus est,] ut mola
suspendatur asinaria in collo ejus et demergatur [33b] in profundum maris, id est
dejiciatur de potestatis dignitate, et maneat extra Ecclesiam Justorum], in illa mundiali
miseria, sicut Ethnicus et Publicanus. Ac per hoc Fili mi, ferventi studio debes invigilare
in Sancta Ecclesia de die in diem, ut potius augmentum, quam detrimentum patiat.
Inde etiam imprimis] Reges Augusti dicebantur, quia augebant Ecclesiam. Hoc et tu
facias, ut tua corona laudabilior, et vita beator et prolixior habeatur.

CAPUT III.

Episcopi nomenclatura et de impendendo honore Pontificibus.

Regium solium ornat ordo Pontificum, ac per hoc in Regali dignitate tertium possi-
dent locum Pontifices. Charissime Fili, seniores illos ita custodias, sicut oculorum pupil-
las. Si illorum benevolentiam habebis, neminem adversariorum timebis. Illis quidem te
observantibus, eris securus in omnibus, illorum precatio commendabit te Omnipotenti]
DEO. Illos enim DEUS humani generis constituit Custodes], fecitque Speculatores]
animarum, ac totius Ecclesiasticae dignitatis, ac Divini] Sacramenti dispensatores et
datores. Sine enim illis non constituuntur Reges, nec Principatus]. Per illorum interven-
tum] delentur peccata] hominum. Si illos perfectè amas, te ipsum sine dubio sanas,
tuumque Regnum honorificè gubernas. In manus enim illorum posita est Potestas]
ligandi nos in peccatis, et a peccatis solvendi. Testamentum enim sempiternum statuit
illis DEUS eosque segregavit ab hominibus, et sui nominis atque sanctitatis fecit
participes, et ab hominibus interdixit reprehendendos esse, per Daud Deificum] Regem:
Nolite tangere Christos meos, etc.: ille] autem tangit Christos DEI, qui contra Divinum
atque Canonum institutum, Sacri ordinis viros, falsis criminationibus faedat, atque in
publicum protrahit. Quod te omnino] Fili mi agere prohibeo, si vis beatus vivere, et tuum
Regnum honestare. Quia in his rebus imprimis offenditur DEUS. Si accidente casu,
culpa reprehensione digna] super aliquem horum, de quibus sermo est] ceciderit, (quod
absit) corripe eum, ter quater, inter te et ipsum solum, juxta praeceptum Evangelii. Si
tunc secretè (*hic littera ultima correcta est in R*) renuerit audire monita; adhibenda sibi
sunt publica. Secundum] haec. Si te non audierit, dic Ecclesiae. Nam si tu hunc ordinem
servabis, gloriosam tuam penitus exaltabit coronam].

CAPUT IV.

De merito honore Principum et Baronum.

Quartus decor Regiminis] est fidelitas, fortitudo, agilitas, Comitatus], Confidentialis] principum] Baronum Comitatus] Militum, Nobilium. Illi enim sunt Regni propugnatores, defensores imbecillium], expugnatores adversariorum, augmentatores Monarchiarum]. Illi tibi, Fili mi, sint Patres et Fratres]. Ex his verò neminem in servitutem redigas vel servum nomines, illi tibi militent, [34a] non serviant, eorum omnibus sine ira et superbia, atque invidia pacificè humiliter, mansuetè (! sic R 1696) dominare. Memoriâ retinens semper, quòd] omnes homines unius sunt conditionis,] et quod nihil] elevat nisi humilitas, et nihil dejicit,] nisi superbia et invidia. Si eris pacificus, tunc diceris (sic RD bene, at dixeris falso scribunt Balogh, Borzsák sine ulla explanatione) Rex, et Regis Filius, atque amaberis à cunctis militibus. Si iracundus, superbus, invidus, impacificus, ac super Comites et Principes cervicem erexeris, sine dubio fortitudo militum hebetudo erit Regalium dignitatum, et alienis tradant Regnum tuum. Hoc timens, cum Regula virtutum, dirige vitam Comitum, ut tua] dilectione angulati, semper Regali dignitati] adhaereant inoffensi, et ut tuum Regnum per omnia sit pacificum.

CAPUT V.

De servanda virtute Patientiae] et tribuendo Judiciò].

Patientiae et Iudicii] observatio:] quinta Regalis coronae] est ornatio. David Rex atque Propheta dicit: DEUS Iudicium tuum Regi da. Et (idem s.l. suppl. R) alibi: honor] Regis Iudicium diligit. De patientia Paulus Apostolus loquitur: Patientes estote ad omnes. Et Dominus in Evangelio: in] Patientia Vestra] possidebitis animas Vestras. Ad hoc tende, Fili mi, si vis Regni habere honorem, dilige Iudicium; si animam tuam possidere vis, esto patiens. Quotiescunque] Fili charissime, causa digna judicari ad te venerit, vel aliquis capitalis sententiae reus, noli impatienter portare, vel cum juramentò] firmare, illum pùnire, quod instabile et fragile debet esse, quia stulta vota frangenda sunt; vel per teipsum] dijudicare, ne tua Regalis dignitas usurpatione inferiorum negotiorum faedetur. Sed potiùs hujus modi] negotium ad Iudices mitte, quibus hoc commissum est, quod ipsi secundùm suam hoc discernant legem. Time esse Iudex, gaude verò Rex esse, et nominari. Reges patientes Regnant], impatientes verò tyrannizant. Quando autem aliquid, quod tuae convenit ad iudicandum dignitati, tibi venerit cum patientia et misericordia, sine miserantia hoc iudica, ut tua corona] laudabilis sit et decora.

CAPUT VI.

De acceptatione] Exterorum] et nutrimento Hospitum].

In Hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut dignè sexto in Regalis dignitatis locò] possit haberi. Unde imprimis Romanum crevit Imperium, Romanique Reges sublimati fuerunt, et gloriosi? nisi quòd] multi Nobiles et Sapientes], ex diversis illuc

confluebant partibus. Roma verò usque hodie esset ancilla, nisi Æneades] ipsam fecisset liberam. Sicut enim ex diversis partibus Provinciarum] veniunt hospites, ita diversas linguas,] et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt, quae omnia Regiam ornant,] et magnificent aulam, et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius linguae uniusque moris Regnum, imbecille et fragile est, propterea jubeo Te, Fili mi, ut bonâ voluntate illos nutrias, et honestè teneas, ut tecum libentiùs degant, quàm alicubi habitent. Si enim tu destruere, quod ego aedificavi, aut dissipare, quod congregavi, stueris, sine dubio maximum detrimentum tuum patietur Regnum. Quod nè] fiat, tuum quotidie auge Regnum, ut tua Corona ab omnibus Augusta] habeatur. [34b]

CAPUT VII.

De magnitudine Consilii].

In Tribunalibus] Regum Consilium sibi septimum vindicat locum. Consiliò] enim constituuntur Reges, gubernantur Regna, defenditur Patria, componuntur praelia, sumitur victoria, propelluntur inimici, appellantur amici, Ciuitates] construuntur, et castra adversariorum destruuntur. Quando verò consiliis inest utilitas, nam] (! sic R, alias iam) a stultis] et arrogantibus] ac mediocribus,] (ut mihi videtur) non valent componi viris, sed à Maioribus] et melioribus, sapientioribusque ac honestissimis senioribus, exprimi debent et poliri. Idcirco], Fili mi, cum Juvenibus et] minus Sapientibus noli consiliari, aut de illis consilium quaerere, sed a] Senioribus, quibus illud negotium propter aetatem et Sapientiam] sit aptum. Nam consilia Regum] in praecordiis Sapientum debent claudi; non ventositate stultorum propagari. Si enim gradieris cum sapientibus, sapiens efficieris, si] versaris cum stultis, sociaberis illis, fatente Spiritu Sanctò] per Salomonem: Qui cùm] Sapientibus graditur, Sapientum erit amicus, nec stultorum erit similis. Et David psallit: Cum Sancto Sanctus eris et (cum s.l. add. R) viro innocente, innocens eris, et cum electo,] electus eris, et cum perverso perverteris. Ad hoc quidquid] negotii, unicuique conveniat aetati, in hoc se exerceat, scilicet] Juvenes in armis, Senatores in Consiliis. Omninò tamen Juvenes (*hic virgula falso ponitur in R, quam bene om. 1696*) non sunt expellendi à Consiliis. Quoties verò cum illis consilium inibis, etiamsi sit habile, tamen semper ad Maiores deferas, ut omnes actus tuos normâ sapientiae mensures.

CAPUT VIII.

Quod] majores imitari debeant] et Filii obedire Parentibus

Imitatio Majorum in Regali dignitate, octavum possidet locum. Regale ornamentum scito esse maximum sequi Antecessores] Reges et honestos imitari Parentes]. Qui enim Antecessorum decreta spernit (*hic virgula habetur in R, quam om. 1696*) Patrum, nec Divinas] procurat leges, peribit. Patres enim idcirco] sunt Patres,] ut nutriant Filios, ideoque sunt filii, ut obediant parentibus] (parentibus *delet et s.l. Patribus suprascrib. R*). Qui Patri suo resistit, inimicus DEI existit. Omnes enim inobedientes, DEO sunt resistentes. Spiritus quidem inobedientiae] dispergit flores Coronae. Inobedientia enim (*hic*

virgula ponitur in R 1696) totius Regni est pestilentia. Propterea] Fili Charissime, edicta Patris tui, tibi sint semper] promptuosa, ut prosperitas tua ubique Regalibus dirigatur habenis. Mores quidem meos, quos regali vides convenire dignitati, sine] vinculo totius ambiguitatis sequere. Grave enim tibi est,] huius climatis tenere Regnum, nisi imitator consuetudinis ante Regnantium extiteris Regum. Quis Graecus regeret Latinos graecis] moribus? (aut quis Latinus Grecos Latinis regeret moribus?)] *in marg. add. R²*) nullus]. Idcirco] consuetudines] sequere meas, ut inter tuos habearis praecipuus et inter alienos laudabilis.

CAPUT IX.

Orandum esse] et quomodo.

Observatio orationis] maxima acquisitio est Regalis salutis, et ideo] nonum [35a] et nonaria Regiae dignitatis canit Regula. Continua oratio est peccatorum ablutio] et remissio. Tu autem] Fili mi, quotiescunque ad templum DEI curris, ut DEUM adores, cum Salomone Filio Regis, et ipse Rex dicas]. Emitte Domine sapientiam de sede magnitudinis tuae, ut mecum sit, et mecum laboret, ut sciam, quid acceptum sit coram Te omni tempore. Et iterum: Domine Pater et DEUS vitae meae, ne derelinquas me in cogitatu maligno, extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi et desiderium malignum avertè] à me Domine, aufer à me concupiscentiam, et animo irreverenti et infrunito nè] tradas me domine. Hâc itaque oratione antiqui utebantur Reges. Tu quoque hâc eâdem] utere, ut DEUS cuncta vitia à te auferre dignetur, ut invictissimus Rex à cunctis nomineris. Ora etiam, ut desidiam et hebetudinem à te depellat, et supplementum omnium tibi tribuat virtutum, quibus visibiles et invisibiles vincas inimicos, ut securus et expeditus ab omni incursione adversariorum, cum omnibus Tibi] subiectis cursum aetatis tuae vitae cum pace possis finire.

CAPUT X.

De pietate et misericordia] caeterisque Virtutibus.

Modus Virtutum ornat Coronam Regum, et in praeceptis ponitur decimus. Nam Dominus Virtutum ipse est Rex Regum. Sicut ergo sui exercitûs Caelestis] plenitudo, in denis consistit Choris], sic tuae vitae conversatio, in decem persistat mandatis. Oportet Regem esse pium, misericordem, et caeteris virtutibus imbutum et ornatum] (*sic*). Rex enim impietate et crudelitate faedatus, in cassum sibi vindicat Nomen] Regis, quia Tyrannus est dicendus. Ob hoc ergo, Fili mi amabilissime,] dulcedo cordis mei, spes futurae sobolis, precor, jubeo, ut per omnia] et in omnibus pietate fultus, non solùm Parentelae] et cognationi, vel Principibus, sive Ducibus, sive Divitibus], seu vicinis et Incolis], sis propitius; verùm etiam extraneis, et cunctis ad Te venientibus: Nam opus pietatis ad summam Te] ducit beatitudinem. Sis misericors omnibus, omnibus] vim patientibus, semper illud Domini in tuis praecordiis habens exemplum: Misericordiam volo] et non Sacrificium]. Patiens esto ad omnes, non tantùm Potentes], sed etiam Potestate carentes.

Sis denique fortis, nè te prosperitas nimis elevet, aut adversitas dejiciat. Sis quoque humilis, ut DEUS te altum faciat, hic] et in futuro. Sis vero Modestus, ut] ultra modum neminem punias, vel damnes. Sis mitis, ut nunquam justitiae repugnes. Sis honestus] ut nunquam alicui spontaneum inferas dedecus. Sis pudicus] ut cunctos libidinis faectores, sicut stimulum mortis evites. Haec omnia superius] libata, Regalem componunt Coronam, sine quibus valet nullus hic] Regnare, nec ad aeternum pertingere Regnum. [35b]

Apparatus criticus

(comparatio codicis R cum editione CIH anno MDCXCVI facta)

Titulus: Hungariae:] UNGARIAE 1696 || Praefatio:] post Praef- virgula habetur in 1696 || monita:] post m- virgulam ponit 1696 || Trinitatis:] post T- virg. hab. in 1696 || Unitatis:] u- 1696 ||

Praefatio: Cum:] Cùm 1696 || evidentissima:] -ssimâ 1696 || funditus:] -tùs 1696 || gratiâ:] -a 1696 || Legalibus:] l- 1696 || Juridicis:] j- 1696 || coadunari] ex coaduniri correctum esse potest: coaduniri 1696 || Fili:] fili 1696 || post praecepta virgula ponitur in 1696 || proponere:] parare 1696 † Al. proponere in marg. add. eadem editio || vitae tuae:] t- v- 1696 et itidem ubique || Potentiâ:] p- 1696 || Regnabis:] r- 1696 || studiosè:] post s- virgula ponitur in 1696 || Divinae:] d- 1696 || observare:] -vare 1696 || ante et post fili mi virgula non habetur in 1696 || Matris:] m- 1696 || Audi – vitae tuae:] hic textus litteris Italicis scribitur in 1696, ubi post tuae punctum habetur || Paternâ:] p- 1696 ut quasi semper || absit,] virgula non hab. in 1696 || Praevaricatorum:] p- 1696 || Creaturae:] c- 1696 || dignitatis:] post d- virgula ponitur in 1696 || sublimitatem:] post s- virgula hab. in 1696 || amisit:] perdidit 1696 ut hoc verbum post paradisi habent Samb. 1581 Bonfini 1606 PL Nagy Fitz; id est vulg. Verbum perdidit post sublimitatem ponitur in codd. || electus,] post e- virgulam non habet 1696 || DEI:] Dei 1696 || idcirco:] -ò 1696 || Populo:] papulo sic! falso scrib. 1696 || idcirco:] -ò 1696 || obédi:] obedi hab. 1696 ante fili mihi sic! || Gentium:] g- 1696 || hebetem,] post h- non hab. virgulam 1696 || Virtutum,] v- post hanc vocem virgulam non ponit 1696 || interdum:] interdum 1696 || attentam,] post a- colum /:/ hab. 1696 ||

Caput I: CAPUT I. De observanda Catholica Fide,] De observanda Catholica fide CAPUT I. 1696 et eadem editio titulos capitum semper sic scrib. || Fideles,] f- 1696 || accedere,] post a- punctum et virgulam /:/ hab. 1696 || idcirco:] -ò 1696 || Fidei:] f- 1696 || Imprimis:] In primis 1696 || Fili Charissime:] f- ch- 1696 ut quasi semper || honestare cupis:] c- h- 1696 et sic codd. edd. || DEO:] Deo 1696 || Professionis:] p- 1696 || quâ:] qua 1696 || certò:] -to 1696 || Regno:] r- 1696 || corona:] C- 1696 || Fidei:] f- 1696 ut quasi semper || DEUM:] Deum 1696 ut alias nonnunquam sic scr. eadem editio || omnipotentem:] post o- virgulam ponit 1696 || Creaturae:] c- 1696 quae editio post hanc vocem punctum et virgulam /:/ hab. || Filium:] post f- virgula habetur in 1696 || Nostrum JESUM de MARIA:] n- Jesum, de Maria 1696 || nunciante:] annuntiante 1696 ut multi codd. et edd., id est vulg. || in patibulo crucis:] in c- p- 1696 et codd. edd. || est:] post est colum /:/ ponit 1696 || indissolubilem:] post i- virgula habetur in 1696 || Potentiam:] p- 1696 || esse scias:] s- e- 1696 et codd. edd. || Servos:] s- 1696 || nè:] ne 1696 || plèbem:] plebem 1696 ||

Caput II: Ecclesiae] et sic legitur etiam in comm. Leg. eccl: Ecclesiastico 1696 et plerique || Palatio:] p- 1696 || secundum Ecclesia:] E- s- 1696 || Capite Nostro:] c- n- 1696 || Sanctosque:] s- 1696 || et,] . Et 1696 || quamvis:] quàmvis 1696 || novam semper:] s- n- 1696 et sic corr. s.l. R² || Nostra:] n- 1696 || Juvenis:] j- 1696 || praedicatur,] post p- punctum et virgulam (;) hab. 1696 || idcirco:] -ò 1696 || bonum:] post b- virgulam ponit 1696 || misericordiam:] clementiam 1696, attamen in marg. † Al. misericordiam add. eadem editio || Magistrumque:] m- 1696 || Petram:] p- 1696 ut itidem alibi eadem editio || Seipsum:] Se ipsum 1696 || Gentem:] g- 1696 || Divinam:] d- 1696 || chrismate:] Ch- 1696 || membra:] post m- virgula ponitur in 1698 || est,] post e- virgulam om. 1696 || Justorum:] justorum 1696 || imprimis:] in primis 1696 ut quasi semper ||

Caput III.: Omnipotentis: o- 1696 || Custodes: c- 1696 || Speculatores: s- 1696 || Divini: d- 1696 *ut alias nunquam eadem editio* || Principatus: p- 1696 || interventum: post i- virgulam pon. 1696 || **delentur peccata**: delicta delentur 1696 *et codd. edd.* || Potestas: p- 1696 || Deificum: d- 1696 || ille: Ille 1696, *ubi ante hanc vocem punctum habetur, non colum /:/* || omnino: -ò 1696 || digna: post d- virgula ponitur in 1696 || est: post e- virgula habetur in 1696 || Secundum: s- 1696 *ubi ante hanc vocem virgula habetur* || coronam: C- 1696 ||

Caput IV.: Regiminis: r- 1696 || Comitatus: c- 1696 || Confidentia: c- 1696 || principum: P- 1696 || Comitum: post C- virgula habetur in 1696 || **imbecillium**: -illum 1696 *at imbecillium in aliis editionibus CIH scribitur* || Monarchiarum: m- 1696 || Fratres: f- 1696 *ut quasi semper* || quod: quòd 1696 || conditionis: post c-nis colum /:/ habetur in 1696 || nihil: nil 1696 || dejicit: post d- virgulam om. 1696 || tua: tuà 1696 || dignitati: -te 1696 *ut scribit l et eundem codicem sequuntur editiones pleraeque CIH, id est vulg.* ||

Caput V.: Patientiae: post p-ae virgulam ponit 1696 || Judiciò: j-o 1696 || Judicii: j-j 1696 *ut quasi semper* || observatio: post o- virgulam ponit 1696 || coronae: C- 1696 || honor: H- 1696 || in: In 1696 || Vestra: v- 1696 *ut quasi semper* || Quotiescunque: post Q- virgula habetur in 1696 || juramentò: j-o 1696 || teipsum: te ipsum 1696 || hujus modi: hujusmodi 1696 || Regnant: r- 1696 || corona: C- 1696 *ut nunquam* ||

Caput VI.: acceptatione: acceptione 1696 *et ididem vulg.* || Exterorum: post e- virgulam ponit 1696 || Hospitum: h- 1696 *et sic semper* || locò: loco 1696 || quod: quòd 1696 || Sapientes: s- 1696 *ut quasi semper* || Aeneades: Aen- 1696 || Provinciarum: p- 1696 *ut semper* || linguas: post l- virgulam om. 1696 || ornant: post o- virgulam om. 1696 || nè: ne 1696 || Augusta: a- 1696 ||

Caput VII.: Consilii: c-ij 1696 || Tribunalibus: post T- virgulam ponit 1696 || Consiliò: -o 1696 || Civitates: c- 1696 || nam: ante Nam colum ponit 1696 || stultis: post s- virgulam ponit 1696 || arrogantibus: post a- virgula habetur in 1696 || mediocribus: post m- virgulam om. 1696 || Maioribus: m- 1696 || Idcirco: I-ò 1696 || et: ante et virgulam ponit 1696 || a: à 1696 || Sapientiam: s- 1696 || Regum: post R- virgulam ponit 1696 || si: ante Si colum ponit 1696 || Sanctò: -o 1696 || cùm: cum 1696 || electo: post e- virgulam om. 1696 || quidquid: quic- 1696 || scilicet: post s- virgulam ponit 1696 ||

Caput VIII.: Quod: Quòd 1696 || debeant: post d- virgulam ponit 1696 || Antecessores: a- 1696 || Parentes: p- 1696 || Divinas: d- 1696 || idcirco: -ò 1696 || Patres: post p- punctum et virgulam ponit 1696 || parentibus: patribus 1696 *et s.l. sic corr. R* || inobedientiae: post i- virgulam ponit 1696 || Propterea: post p- virgulam ponit 1696 || **tibi sint semper**: semper t- sint 1696 *et codd. edd.* || sine: sive 1696, *attamen itidem bene scrib. codd. edd. ut R* || est: post e- virgulam recte om. 1696 || graecis: G- 1696 || **aut quis Latinus Grecos Latinis regeret moribus?** om. R *sicut INFGW, at in marg. suppl. R²: has voces continet 1696 et vulg. Graecos scribens, cf. TDKM* || nullus: N- 1696 || Idcirco: -ò 1696 || consuetudines: consv- 1696 *ut quasi semper* ||

Caput IX.: esse: post e- virgula habetur in 1696 || orationis: post o- virgulam ponit 1696 || ideo: -ò 1696 || ablutio: sic hab. ipsa ed. 1696, *quae in marg. † Al. abolitio add.* || autem: post a- virgulam habet 1696 *ut quasi semper ante vocem forma vocativa* || dicas: ante d- add. 1696: , semper et itidem scrib. vulg. || avertè: averte 1696 || nè: ne 1696 *ut quasi semper* || eadem: ead- 1696 || Tibi: t- 1696 ||

Caput X.: misericordia: post m- virgulam ponit 1696 || Caelestis: c- 1696 || Choris: ch- 1696 || ornatum: ornatum 1696 || Nomen: n- 1696 || amabilissime: post a- virgulam om. 1696 || omnia: post o- virgula habetur in 1696 || Parentelae: p- 1696 || Divitibus: d- 1696 || et Incolis: ante et i- virgula ponitur in 1696 || Te: te 1696 *ut quasi semper* || omnibus reduplicat R: o- vocem eandem alteram om. 1696 || volo: post v- virgulam ponit 1696 || Sacrificium: s- 1696 || Potentes: p- 1696 *ut quasi semper* || hic: hìc 1696 || ut: & 1696 || honestus: post h- virgulam habet 1696 || pudicus: post p- virgulam habet 1696 || superius: -rius 1696 || hic: hìc 1696 ||

[Korrektúrajegyzet: Kéziratomból lezárása után jutottam hozzá a BENE Sándor szerkesztésében megjelent nagyszabású tanulmánykötethez, amely a 2000. szeptember 27–30. között a tihanyi bencés apátságban megtartott Szent István-émlékülés anyagát teszi közzé ezzel a címmel: „Hol vagy, István király?” (Bp., Gondolat Kiadó, 2006). Örömmel

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2008. CX. évfolyam 364. szám

tapasztaltam, hogy R. VÁRKONYI Ágnes itt közzétett tanulmánya (*Szent István hagyománya II. Rákóczi Ferenc állameszméjében*, 157 skk.) történelmi elemzéssel sok szempontból hasonló eredményre jut, mint amilyenre tőle függetlenül magam jutottam a filológia módszereivel. Mindez jelezheti az így kialakított koncepció megalapozottságát és helyességét. Tanulmányomhoz még fontos kiegészítéseket adhat két másik dolgozat: FAZEKAS István, *Az Intelmek egyik korai magyar nyelvű parafrázisa* (125 skk.), ill. BENE Sándor, *A Szilveszter-bulla nyomában* (89 skk.).]